

Poetika kontroly (Medzi poetikou textu a poetikou udalosti)

René Bílik

**BÍLIK, R.: The Poetics of Control (In Between the Poetics of Text
and the Poetics of Event)**

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 66, No. 4, p. 285 – 299

**Key words: poetics, poetics of
existence, control, poetics of control,
individualisation, disciplinary writing**

The fundamental question the author of the study focuses on is related to the problem of individualisation as a vital mechanism of control in terms of the construct of the collectivistically based society. In the totalitarian society, the control as an instrument of power is based on the radical reduction of the “movement of existence”, that leads towards the construct of “useful man” and introduces him mainly in his social function. In this context, the study analyses and takes notice of the related discursive instruments and genres (poetics of control), while making use of Michel Foucault’s concept of disciplinary writing as a methodological instrument.

**Kľúčové slová: poetika, poetika
existencie, kontrola, poetika
kontroly, individualizácia,
disciplinárne pismo**

I
Zmienka o kontrole ako o zvýraznenej utilitárnej vrstve poetiky slovenskej literatúry a literárneho života po roku 1945 sa objavila v niekoľkých mojich predchádzajúcich prácach súvisiacich s týmto literárnohistorickým obdobím. Na úrovni poetiky textu som kontrolu tematizoval prostredníctvom oxymoricky založeného pojmu „dostredivej konotatívности“ a s tým súvisiacim princípom *kontrolovanej obraznosti*.¹ V rovine poetiky udalosti sa problematika kontroly, regulácie, sebaregulácie a s ňou zviazaných procesov a figúr forklúzie, exklúzie,

1 Pozri BÍLIK, René: „O živom obraze.“ K intermedialnej podstate socialistického realizmu. In: *Česká literatura*, roč. 63, 2015, č. 3, s. 159 - 181.

286 konverzie a inklúzie spájala s reflexiou základných mechanizmov kanonizácie socialistického realizmu.² Súčasne s tým som na tých istých miestach akcentoval procesy „rozpúšťania subjektu“, zmeny individuálneho JA na kolektívne MY, to všetko vo väzbe na problém celistvosti, imaginácie jej obrazu, resp. problém homogenity kolektívneho celku.

Tieto dve zamerania či dva takto simultánne vedené procesy reflexie akoby išli proti sebe. Ak z nich totiž extrahujeme ich vecné jadrá, tak sa úsilie „mať veci pod kontrolou“ dostáva do napätia s mnohosťou, mohutnosťou, s predstavou komplikovaného zvládania či ovládania energie (živelnosti) masy či más. Vzniká elementárna otázka: ako sa dá kontrolovať masa, resp. aké procesy a stratégie zakladajú a udržiavajú identitu (politickú imagináciu) onoho kolektívneho MY, ktoré vzniklo u nás po roku 1948? Najvšeobecnejšiu odpoveď ponúka ideologická konštrukcia totalitného štátu a doktrinálny základ jeho kultúry. Na prvej úrovni, na úrovni ideologického základu štátu, sa do centra pozornosti dostane Janom Assmanom reflektovaná problematika „jednotiacej formuly“, ktorá „reformuje rozmanité kódy kultúrnej komunikačnej praxe, je záväzná, neopnecháva žiadny priestor pre samostatné myšlenie a autonómny diskurz“.³ Funkciu tejto „jednotiacej formuly“ vo svete, ktorý sám seba označil za socialistický, obsadil „objektívny zákon“ dejín. Jeho obsahom je už viackrát zmienená idea o „nevyhnutnom smerovaní“ sveta k beztriednej komunistickej spoločnosti, o triednom boji proletariátu a buržoázie ako o zdroji takto nasmerovaného pohybu a o centrálnej organizátorskej (teda mocenskej) pozícii komunistickej strany v celom procese. Výrazom individuálnej akceptácie takto konštruovanej „dejinnej nevyhnutnosti“ bolo podriadenie sa technikám jej uplatňovania a manifestovanie rešpektu voči nej ako základnému kritériu existencie v „novej spoločnosti“. „Tímto kritériem je pomer k socializmu (...).“⁴ Odmietnutie znamená, že človek sa z konštruktu novej, kolektivisticky založenej subjektivity „vyřazuje“ a „přřazuje se k druhé reakční frontě“.⁵ Obsah zloženého pojmu „pomer k socializmu“ bol pritom vo väzbe na obsah samotného pojmu socializmus, ktorý pôsobil ako „globálny označení pro takový model společnosti, jaký nám oficiální propaganda předkládá“,⁶ nesmierne flexibilný a podobne aj jeho – povedané s Fideliom – „strechovost“ umožnila rozširovanie, inokedy zase zužovanie tohto obsahu. Jeho kontrolná (utilitárna, pretože regulačne pôsobiaca) funkcia bola preto najmä vďaka tejto sémantickej „pružnosti“ zosilnená. Nebolo vopred jasné, aký typ konania **je v súlade** s kritériami a aký sa z nich, naopak, vymyká.

Doktrinálny základ kultúry socialistického totalitného štátu bol odvodený práve z vyššie explikovanej „jednotiacej formuly“. Bol jednou z jej praktických realizácií. Zakladal sa na procese kanonizácie, ktorého energetickým zdrojom bolo spojenie politickej moci (zákona) a ideologického konštruktu, ktorý práve v akte politickej garancie nadobudol všeobecne (právne) záväznú silu. Až po

2 Pozri BÍLIK, René: Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“: o základných mechanizmoch procesu kanonizácie. In: *World Literature Studies*, roč. 7, 2015, č. 3, s. 30 – 41.

3 ASSMAN, Jan: *Kultura a paměť*. Praha: Prostor, 2001, s. 102.

4 KOPECKÝ, Václav: *Od slov k činům*. Praha: Orbis, 1949, s. 44.

5 Tamže, s. 43 – 44.

6 FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 2016, s. 87.

performatívnom akte/udalosti vyhlásenia ideologickej tézy o zákonitom smerovaní dejín ku komunizmu (Marx) a politickej tézy o vedúcej úlohe komunistickej strany v tomto procese (Lenin) za právne záväznú, bolo možné „stvorenie“ monolitu kultúry socialistického realizmu. Kánon totiž vo svojej historicky základnej verzii predstavuje „přenos ideálu záväznosti a vernosti při následování, zakořeněného ve sféře práva, na celou ústřední oblast písemnictví“.⁷ „Javovou formou“ tohto procesu v nami sledovanom čase bolo určenie textových vzorov, ktoré Katerina Clarková označuje za „patristické texty“.⁸ Zabezpečovali jednu zo základných funkcií doktrín, viazali „jedince k určitým typům vypovídání“ a súčasne im zakazovali „všechny ostatní typy“.⁹ Ich invariantným znakom bola záväzná prítomnosť generálnej debovej línie (*master plot*),¹⁰ ktorá bola vnútrotextovou aplikáciou „objektívneho zákona dejín“, pričom centrálnou sujetovou udalosťou (a to aj v dobovej lyrike, ktorú najmä v začiatkoch uplatňovania doktríny charakterizovalo zosilnené epické jadro) sa stala premena postavy/lyrického subjektu (mohlo ním byť napríklad aj kolektívne MY a „náš nový svet“) v sujetovej funkcii hrdinu z „neuvedomelej“ (chaotickej, živeľnej) na „uvedomelú“. Výrazom tejto uvedomelosti bol (ako charakteristika postavy) akcentovaný „kladný pomer k socializmu“, teda prijatie jeho ideologických a politických pravidiel. Išlo o literárnu (estetizovanú) exemplifikáciu sociálneho vzoru. Poetika (komunikačná stratégia) exemplifikácie/typizácie¹¹ tak umožnila realizáciu základnej funkcie doktríny a (jej) kánonických textov. Tou je **záväznosť** na spôsob zmluvného vzťahu.¹² Ak som vyššie označil socialistický realizmus za jeden z nástrojov realizácie „jednotiacej formuly“, tak práve poetika exemplifikácie, založená na rituáli permanentného návratu (teda permanentnej prítomnosti) jadra ideologického konštruktú – premeny človeka a sveta pod tlakom dejinnej nevyhnutnosti –, predstavuje symbolickú podobu plnenia tejto pragmatickej funkcie. Keď na pozadie tohto konštruktú priložíme všetky tie výsledky, ktoré sme získali analýzou poetiky existencie,¹³ potom je evidentné, že predstava človeka ako **idealizovaného typu** je signálom redukcie komplexity pohybu existencie len na jej sociálnu rolu. Podoba tejto roly a jej pozícia v hierarchicky založenej štruktúre spoločenského systému je určovaná práve „dejinnou nevyhnutnosťou“: človek je predovšetkým príslušníkom spoločenskej triedy. Táto príslušnosť je na jednej strane určená akoby fatálne (teda nevyhnutne), bez možnosti podstatnejšej intervencie jednotlivca do nej (nevieme ovplyvniť, aká je „triedna pozícia“ rodiny, do ktorej sa narodíme), na strane druhej jestvuje možnosť „korigovať“ prípadný hendikep, a to práve snahou naplniť kritérium „pomeru k socializmu“. Pokúsim sa ukázať časť inventára poetologických/strategických prostriedkov a postupov, pomocou ktorých si totalitný spoločenský systém kontroloval tak triednu pozíciu jednotlivcov a ich „pomer“

7 Assman, c. d., s. 93.

8 CLARKOVÁ, Katerina: *Sovětský román: Dějiny jako rituál*. Praha : Academia, 2014, s. 20.

9 FOUCAULT, Michel: *Diskurz, autor, genealogie*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1994, s. 23.

10 Clarková, c. d., s. 21.

11 Pozri BÍLIK, René: „Praskanie obrazu“ alebo poetika trhlín (Na príklade festivalu subkultúrnej prezencie). In: *Slovenská literatúra*, roč. 66, 2019, č. 2, s. 68 – 87.

12 Pozri Assman, c. d., s. 84.

13 BÍLIK, René: Poetika existencie (Metodologicko-interpretácia štúdia). In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 3, s. 175 – 191.

288 k sebe samému, ako aj fungovanie kanonizovaného jadra svojej kultúrnej doktríny. Takto orientovaná analýza je integrálnou súčasťou sledovania modalít poetiky existencie. Orientuje pozornosť na problémovú situáciu, v ktorej akoby sa pod tlakom ideologicko-politického konštruktú rozpadala komplexnosť Patočkom identifikovaných troch podôb pohybu existencie a oslabovalo sa presvedčenie, že žiaden z týchto pohybov sa nemôže osamostatniť.¹⁴

Vyššie spomenuté signály kontroly v podobe upozornení na „kontrolovanú obraznosť“ ako základ socialisticko-realistickej imaginácie či problematika funkcie autora zviazaná s figúrou forklúzie signalizujú prenesenie mocenského dôrazu z úrovne masy či celku na úroveň jednotlivca. Obraznosť uložená do textu a re-konfigurovaná v činnosti recipujúceho vedomia je primárne výsledkom individuálneho tvorivého výkonu. Rovnako na strane tvorby, ako aj na strane príjmu. Význam a zmysel operácie „odvrhnutia“ ako jadra sebakritiky je ontologicky zviazaný práve s individuom, s jednotlivcom, ktorý sa v tejto operácii ukazuje a identifikuje ako individuálny pohyb vedome smerovaný k „tým druhým“, so zámerom „byť medzi nimi“ a „byť ako oni“. Ukazuje sa teda, a to rovnako v rovine kontroly obraznosti – fantázie, vedomia, ako aj v rovine sociálnej zaradenosti (spoločenskej pozície), že základnou operáciou, ktorá umožňuje uplatňovanie kontrolných mechanizmov v konštrukte mnohosti a masovosti je – individualizácia. Neznamená však operáciu drobenia či trieštenia mnohosti, ale, naopak, je prostriedkom na jej **zvládnutie**, čo, ako ukázal Michel Foucault,¹⁵ znamená na tej najvšeobecnejšej úrovni predovšetkým zachovanie **užitočnosti** masy ako veľkého celku a mohutnej sily. Vzhľadom na tento základný cieľ disponuje individualizácia – ako mocenská operácia umožňujúca jeho plnenie a súčasne aj kontrolu tohto plnenia – rozsiahlym inventárom nástrojov. Podstatná časť z nich je založená na manipuláciách s telom (umiestňovanie, disciplinovanie a kontrola tiel a pod.), na technikách zaobchádzania s časom existencií,¹⁶ no najmä na tom, čo Foucault nazýva *disciplinárnym písmom*:¹⁷ evidencia, tabuľky, personálne materiály a ich zhromažďovanie, ale aj osobné vyhlásenia formulované ako performatívy (sem možno zaradiť už spomínané sebakritiky, prípadne osobné listy mocenským štruktúram a ich reprezentantom vysvetľujúce a ospravedlňujúce napríklad vlastné konanie a pod.). Ak na problematiku, ktorú som sledoval v predhádzajúcich štúdiách o poetike existencie, o socialistických festivítach či o festivítnych prejavoch dobových subkultúr nazeráme touto Foucaultom skonštruovanou optikou kontroly, potom sa z nej do centra pozornosti vysunie predovšetkým fakt, že mocenské vzťahy nie sú „rozprestreté nad multiplicitou (masou, ľudom, pozn. R. B.) ale v jej vlastnom tkanive“.¹⁸ Ako príklad môže slúžiť dobovo charakteristický fenomén udávania a krivého obvinenia, ktorý produkoval „zločincov bez zločinu“.¹⁹ Arendtová v tejto súvislosti cituje Stalina, ktorý 29. júla 1936

14 Pozri RITTER, Martin: Pohyb existencie jako jádro asubjektivní fenomenologie. In: FREI, Jan – ŠVEC, Ondřej et al.: *Překonání subjektivismu ve fenomenologii*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, v. v. i. – Pavel Mervart, 2015, s. 103.

15 Pozri FOUCAULT, Michel: *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2000.

16 Tamže, s. 159.

17 Tamže, s. 191.

18 Tamže, s. 220.

19 Pozri ARENDTOVÁ, Hannah: *Pôvod totalitarizmu I – III*. Bratislava : Premedia, 2018, s. 38.

svojím apelom na „každého bolševika“ a na jeho schopnosť „rozpoznať aj toho najzamaskovanejšieho nepriateľa“²⁰ vložil túto „neodmysliteľnú vlastnosť“²¹ do genetickej výbavy „nového človeka“ a „nového sveta“. Sui generis potvrdením životaschopnosti a „dlhého trvania“ tejto vlastnosti, ako jej modalita, môže byť napríklad aj väčšinový spoločenský súhlas s policajnými represiami voči telesne demonštrovanej inakosti príslušníkov subkultúr – vlasáčom, folkerom, nudistom a pod. (často súhrnne označovaným ako chuligáni) u nás, najmä v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia.²²

Uloženie kontrolných mechanizmov do „tkaniva“ masy je teda prostriedkom jej individualizácie. Umožňuje a zabezpečuje individuálnu identifikáciu (Foucault hovorí, že mení individuum na – prípad). Napríklad podstúpenie existenciálne nepochybne traumatizujúceho verejného „vyznania sa z priestupku“, ktoré je spojené s aktom odmietnutia časti svojej minulosti či časti svojho umeleckého diela, to všetko v podobe sebakritiky, je podstúpením skúšky s viacnásobným výsledkom. „Zjavuje“ jednotlivca, teda ho symbolicky, pretože exemplárne (ako previnilca a kajúcnika) vyníma z celku a súčasne ho (aj keď nie vo všetkých prípadoch) do celku aj vracia, a to performatívnym „prevrátením“ existenciálneho na čisto existenčné. Faktickým výrazom tohto „prevrátenia“, teda vydeľujúceho „zjavenia sa“ a súčasne integrujúceho „návratu“, je v mnou sledovaných prípadoch-príkladoch nadobudnutie spoločenskej funkcie socialistického autora. Ukazuje sa potom, že **diskurzívna funkcia autora je súčasťou mechanizmov kontroly**, ktoré regulujú socialisticko-realistický diskurz, resp. neskôr diskurz tzv. socialistickej literatúry a kultúry. Zreteľným príkladom potlačania autorskej jedinečnosti (singulárnej originality) v prospech chápania autora práve ako funkcie onej „jednotiacej formuly“ či kánonickej doktríny je konštatovaná existencia a kanonizačná funkcia patristických textov, na ktorú upozornila K. Clarková. Nejde totiž o zakladajúcich autorov, ale podstatná je **téma a spôsob**, akým je v týchto textoch rozvíjaná. V centre pozornosti je teda štruktúra vnútrotextovej operácie. A ak sa v tejto súvislosti spomínajú konkrétne mená, v slovenskej literatúre napríklad Peter Jilemnický, tak sa meno stáva predovšetkým poetologickým znakom-indexom kánonického/patristického textu. Zvládnutie záväznej štruktúry (napr. „**písať ako Jilemnický**“ – akcent je na **diskurzívnom obsahu** slovesa písať) ako súčasť obsahu pojmu „pomer k socializmu“, a nie singulárne založená autorská originalita, je potom súčasťou cesty k obsadeniu sociálnej roly „socialistického autora“. Na druhej strane je potrebné zdôrazniť, že kontrolný mechanizmus spojený s funkciou autora, resp. funkcia autora ako inštrument kontroly diskurzu, nie je vlastnosťou len totalitných diskurzívnych štruktúr. Je prirodzenou súčasťou estetickéj normatívnosti, pričom viditeľnejší pohyb medzi pozíciou autora ako funkciou diskurzu a autorom ako singularitou, nasmerovaný práve k zdôrazneniu tvorivosti a originality „seba“, je vidieť najmä „na hranici“ normatívnych štruktúr, vo fázach prechodov a zmien (teda v čase striedania noriem). Ako príklad môže slúžiť povedzme výsledok výskumu problematiky „kľzavých prechodov“ (Zajac),

20 Tamže.

21 Tamže.

22 Pozri napr. VLADIMIR 518 a kol.: *Kmeny 0. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Praha: Bigg Boss & Ynachi, 2014.

290 „dlhodobých línií“ (Svatoň, Janáčková) a pod., ktorý sme absolvovali v súvislosti so slovenským literárnym klasicizmom a romantizmom.²³ Spôsob práce napríklad Jána Hollého s historickou témou v podobe „zámerných skreslení“ fakticity jej mimotextových východísk a najmä jeho prekračovanie klasickej antickej normy, nasmerované ku konštituovaniu vlastných pravidiel tvorby časomerného verša, to všetko, okrem iného, neoddeliteľne súvisí aj s momentom „zrodu“ autorského subjektu v podobe seba-vedomej (modernej/romantickej) subjektivity uloženej do tvorivého gesta a vyjadrenej práve týmto gestom. Hraničné prípady, teda sledovanie „vznikania jedného z hranice niečoho odlišného“ (Petříček) potom ukazujú, že vysoko normatívne estetické systémy, ako napríklad klasicizmus, resp. systémy, v ktorých je estetické podriadené usporadujúcej sile ideologickej doktríny, smerujú k potláčaniu autorskej originality a seba-vedomia, a to práve v prospech zosilnenej pozície autora ako funkcie (kontroly) dominantného diskurzu.

Symbolickú pozíciu „na hranici“, ktorá v performatívne založenej situácii-udalosti „prechodu“ odkrýva a ukazuje to petříčkovské staré „jedno“ i rodiace sa „druhé či iné“ ako „niečo odlišné“, využijem i v prítomnej reflexii. Metafora hranice tu bude fungovať ako symbolický priestor, v ktorom sa na jednej strane ukazujú kontrolné mechanizmy súvisiace s procesom „konštruovania základov“ (v čase bezprostredne po roku 1948), resp. na strane druhej sa ich podstata možno ešte výraznejšie odkryje v pokusoch o zneistenie týchto základov, v snahách o narušenie ich rigidnosti, predovšetkým v šesťdesiatych a neskôr v osemdesiatych rokoch 20. storočia.

II

Filozofia existencie a s ňou zviazaná hermeneutika ukazujú neoddeliteľnosť pohybu existencie od jeho priestorovej a časovej situovanosti. Svet chápaný ako ľudský životný svet integruje v sebe pohyb existencie, teda bytie-vo-svete, v podobe neoddeliteľnosti *pobytu* od jeho časových a priestorových parametrov ako existenciálov. Preto je každá zvonka vedená intervencia do týchto parametrov vždy intervenciou do podstaty existencie. Ak teda Foucault medzi mocenské kontrolné mechanizmy zahŕňa aj rozmanité manipulácie s časom, dotýka sa podstatných aspektov existenciálnej problematiky. Už som sa tejto téme pred časom venoval,²⁴ preto na tomto mieste len čiastočne zvýrazním tie výsledky, ktoré súvisia s témou štúdie. Ideologický konštrukt o zákonitom smerovaní dejín v podobe dejinného pokroku v sebe zahŕňa niekoľko príznakových manipulácií s časom a jeho obsahom. Na prvom mieste je to diferenciácia a s ňou spojená selekcia. Na samom začiatku ideologickej argumentácie teórie historického materializmu je rozdelenie historického času na „prehistoriu ľudstva“ a „skutočnú históriu ľudstva“.²⁵ Slovníkové heslo v geste písomnej fixácie štandardizuje negáciu celého civilizačného procesu, ktorý ľudská civilizácia absolvovala pred momentom „skutočného začiatku“.

23 Pozri TUREČEK, Dalibor – ZAJAC, Peter a kol.: *Český a slovenský literární klasicizmus*. Brno : Host, 2017, resp.: ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Lubica (eds.): *Slovenský romantizmus*. Brno : Host, 2019.

24 Pozri kapitolu „Začínáme žiť“ in BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 113 – 118.

25 Kapitalizmus „je posledná formácia založená na triednom antagonizme. Ňou sa končí prehistória ľudstva. Komunistická formácia, ktorej etapou formovania a rozvoja je socializmus, vytvára po prvýkrát v dejinách podmienky na neobmedzený pokrok ľudstva (...) Komunistickou formáciou sa začína skutočná história ľudstva.“ Cit. podľa FROLOV, I. T. a kol.: *Filozofický slovník*. Bratislava : Pravda, 1982, s. 422.

Ide o exemplárny performatívny akt, pretože „vznik skutočných dejín“ sa udial mocenským vyhlásením, jeho faktickou realizáciou (prevzatie moci) a následnou „disciplinujúcou“ argumentáciou. Jadrom tejto operácie je zabratie/anexia historického času a s ňou zviazané rozmanité manipulácie: triedenie a vyberanie, potláčanie, zdôrazňovanie, vymazávanie, nahrádzajúce konfigurovanie, následne ďalšie re-konfigurovanie a pod. Jedným z výrazov týchto operácií je obsah pojmu „pokroková tradícia“, ku ktorému sa ešte vrátim. Súčasne sú všetky tieto operácie manipuláciou s ľudským princípom dejinného diania ako verziou životného pohybu, teda zásahom do existenciálnej vrstvy dejín a vo výsledku viedli k diferenciacii ľudí na „svojich“ a „cudzích“, pričom diferenciačným kritériom sa v konečnom dôsledku stal onen pružný pojem „pomery k socializmu“, to všetko nasmerované ku konštruktu „nového človeka“. Podstata tohto konštruktu sa odкрýva práve v reflexii, ktorá si všima manipulácie či techniky zaobchádzania s časom existencie.

Prvou z operácií je redukcia ľudského životného času len na čas povinnosti. Orientačnými bodmi v ňom sa stávajú „kvantitatívne ukazovatele“, ktoré ho rozkladajú na pracovné cykly: dvojdňová, päťdňová, pracovné mesiace, týždne a dni, pracovné zmeny, časovo merateľné pracovné výkony a pod. Emblematickým výrazom všetkých týchto „ukazovateľov“ bol v dobovom kontexte **plán** ako syntetický výraz pre časový rozvrh práce a jej cieľ. Plán ukazuje za aktuálny „horizont“, s cieľom ovládnuť ľudský životný čas a dať mu dlhodobú náplň. Dobrou ilustráciou je literárne tematizovaná situácia traumatizujúceho účinku „zaostávania za plánom“:

„Zachmúrený hľadel na robotu. Aj jemu, tak ako pred chvíľou Tomčíkovi, preblysl pred očami číslice plánu. Ale jeho zamrazilo viacej. Sú v polovici mesiaca a nespĺnili ani tretinu normy (...). Tomčík sa pristavil pri tabuli, kde sa písali výsledky všetkých troch smien. Predošlá raňajšia dala 69 kusov. To bolo málo. Hlboko pod plánom. Oni, druhá, popoludňajšia smena budú na tom horšie.“²⁶

Život sa v tomto konštrukte prezentuje ako permanentný súboj s časom a človek vyčerpáva zmysel svojej existencie najmä pracovnou (tu industriálnou) činnosťou/povinnosťou. Potvrďuje to napríklad aj literárna tematizácia intimného rozhovoru z románu Fraňa Kráľa *Bude ako nebolo*, v ktorom mladá manželka oznamuje mužovi svoje tehotenstvo, pričom očakávané dieťa označí za „druhú odmenu za zlepšovací návrh. V závode si dostal peniaze a ja som ti vtedy počala dieťaťko.“²⁷ Zmienka o zlepšovacom návrhu vracia účastníkov dialógu zo „zasnenia“ do „reality nového sveta“. „Jozef (sa) vymaňuje z Katkinho objatia a hovorí: - Jaj, skoro by som zabudol aj na povinnosti (...).“²⁸ Podobne „pracovne“ sú založené aj dobové koncepty voľného času predovšetkým ako **organizovaného voľna**, ktoré reprezentovali napríklad skupinové podnikové rekreácie. Individuálnu účasť na nich nezriedka podmienovalo rozhodnutie kolektívneho orgánu v podobe určenia/výberu: „Zuza Bôriková (...) istého dňa dostala písomné vyrozumienie od Zväzu žien,

26 HORÁK, Jozef: *Vysoká pec*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 10 – 11, 13.

27 KRÁL, Fraňo: *Bude ako nebolo*. Bratislava : Práca, 1950, s. 197.

28 Tamže.

292 *že ju určili na rekreáciu do kúpeľov.*²⁹ Všetky tieto mocenské akcenty, techniky či manipulácie s časom rozkladajú individuálny čas človeka a jeho sveta na merateľné a evidovateľné segmenty a usporadúvajú ich do – sérií: dvoj či päťročných plánov, týždňoviek, pracovných zmien, hodinových výkonov, záväzkov na plnenie úloh a prekonávanie časových limitov a pod. Otvára sa možnosť **kontrolovania a posudzovania jednotlivca**, pretože „takto sa každé individuum zachytáva v časovej sérii, ktorá špecificky definuje jeho úroveň a jeho rang“.³⁰ Na pozadí charakteristiky času ako existenciálu je potom takéto jeho „zapojenie do série“ výrazom linearizácie, a teda redukcie **samej ľudskej existencie**, a smeruje ku konštruktu sériovosti ľudského života ako celku. Znamená to, že individualizačná technika – poetika či stratégia kontroly, teda ono rozkladanie životného času a zachytávanie individua v segmentoch časovej série, zároveň s tým aj spätne konštruje celok. Umiestňuje či „zapája“ do neho individuum, s cieľom zabezpečiť jeho užitočnosť. Je „epifániou“ jednotlivého ako konštrukčnej jednotky, ktorej zmysel a význam sa uplatňuje a vyčerpáva predovšetkým v stavbe celej „série“ a v efekte jej užitočnej/funkčnej súladnosti. S podobným momentom sme sa už stretli, a to pri sledovaní problematiky socialistických festivít a pri reflexii pozície tela v štruktúre živých obrazov, ktoré vznikajú počas masových cvičení, resp. v špecifickej a príznakovej syntaxi napr. prvomájových sprievodov. Na tomto mieste je možné celú problematiku doplniť aj o aspekty, ktoré súvisia s témou prítomnej štúdie.

Je faktom, že sa telo v štruktúre živého obrazu, rovnako ako v časovej štruktúre sériového zoradenia segmentov pracovných výkonov, mení na „materiál, jímž se něco vyjadřuje“.³¹ Tým niečím bola v prípade reflektovaných festivít symbolická podoba ideologického obsahu. Foucaultove analýzy mocenského diskurzu, prijaté ako metodologický nástroj, však umožňujú precizovať toto zistenie a rozšíriť ho práve o aspekty súvisiace s mocou a jej kontrolnými mechanizmami. Socialistické festivity v konkrétnom pohybe slávenia slávnosti – teda v podobe ceremónie – predstavujú zmes prvkov, ktoré smerujú k prezentácii **triumfu** (pripomínanie „vítazstva nad reakciou“ prostredníctvom obrazov revolučných vodcov či symbolov svetla, pripomínanie „začiatku dejín“, teda „vítazstva proletariátu“ prostredníctvom farebnej symboliky a pod.) a súčasne prvkov, ktoré tieto ceremónie umiestňujú do kontextu **prehliadok** či „parád“. A „paráda je pompézná forma skúšky“.³² Jej podstata tkvie v tom, že „moci, ktorá sa prejavuje iba svojím pohľadom, sa tu ‚subjekty‘ predkladajú ako ‚objekty‘ na pozorovanie, (...) ukazujú jej účinky na svojich telách, ktoré sa stali úplne čitateľnými a poslušnými“.³³ Usporiadanie priestoru týchto pripomienok triumfu, ktoré sú zároveň aj „parádami“, transformujú tento priestor (námestia, veľké štadióny či veľké rovné plochy/pláne a pod.) na rituálne miesto stretnutia tých „dole“ a tých, ktorí sú „hore“ – na tribúne, resp. v štruktúre veľkého hľadiska na „čestnej tribúne“. Tým sa podčiarkuje aj „skúškový“ rozmer festivít. Nazerané z tohto uhla pohľadu ukazujú najmä účinky moci. Rovnako sa v tejto súvislosti potvrdzuje aj **individualizačný**

29 HÁJNIČAN. Ivan: *Obrodení lidia*. Bratislava : Dukla, 1950, s. 135 – 137 (zvyčr. R. B.).

30 Foucault, Dozerat a trestat', c. d., s. 160.

31 PATOČKA, Jan: *Fenomenologické spisy III/1*. Praha : OIKOYMENH, 2014, s. 98.

32 Foucault, Dozerat a trestat', c. d., s. 189.

33 Tamže.

účinnok skúšky ako mocenského nástroja kontroly. Vystupuje vo verzii rozmanitých podôb evidencie: určenie a evidovanie tých, ktorí ponosú transparenty s heslami či podobizne vodcov, určenie miesta a konkretizovanie tých, ktorí budú svojimi telami produkovať alegorické výjavy či „živé obrazy“ a predovšetkým zisťovanie prítomnosti/neprítomnosti v podobe prezenčných listín. Tu sa ako podstatný aspekt kontrolnej funkcie odkrýva poetika vyššie spomenutého *disciplinárneho písma* a jeho disciplinujúca sila. Primárnym cieľom zisťovania a evidovania prítomnosti na ceremóniách totiž nebolo overenie toho, kto sa zúčastňuje, ale predovšetkým identifikácia tých, ktorí absentujú. Následne sa všetky tieto záznamy stávajú predmetom zhromažďovania a archivácie a ako permanentne otvorený dokument produkujú, povedané dobovým jazykom, kádrový profil jednotlivca:

„CHARAKTERISTIKA

S. Lasica Viliam, nar. ... Pochádza z robotníckej rodiny, jeho otec patrí medzi vzorných pracovníkov v Stavoindustrii.

Je to nadaný žiak, ale študuje len s priemernými výsledkami. Do Zväzu mládeže vstúpil r. ... Všetky povinnosti člena si plní a je vzorom v príspevkovej morálke. V kolektíve je skôr utiahnutý a bez osobnej iniciatívy. (...) Reprezentoval školu vo výtvorno-technickej súťaži a získal niekoľko cien.

K jeho mimoškolskej činnosti malo riaditeľstvo školy výhrady a zatažilo ho podmienenými trestami.

Menovaného postoj k nášmu zriadeniu je kladný.“³⁴

Citovaný úryvok z prózy Pavla Hríza vyjmem pre potreby aktuálnej argumentácie z ironického modu, ktorý mu patrí v pôvodnom kontexte (a ktorý v geste ironického odstupu signalizoval dobové snahy o prekračovanie hraníc socialisticko-realistickej doktríny), a využijem jeho vecné jadro. To ho situuje do žánrového poľa tvoreného posudkami, hodnoteniami, charakteristikami, osobnými profilmi a pod., teda administratívnymi dokumentmi viazanými na jednotlivca. Cieľom je ukázať, ako sa riadiaca a kontrolná funkcia „jednotiacej formuly“, o ktorej bola reč na začiatku tejto štúdie, transformuje do podoby kontrolného nástroja aplikovaného na individuum. Ide teda o to zvýrazniť jej individualizačnú funkciu, a to v jednote dvoch pohybov, ktorá pre tento literárny prípad platí, totiž pohybu vyčlenenia a následného zaradenia (aj keď vzhľadom na otvorenosť dokumentov tohto typu dočasného). Záväznú časť posudkov, ktoré synekdochicky reprezentuje ukážka, tvorí uvedenie triedneho pôvodu objektu posudzovania. Zabezpečuje kontakt dokumentu s jadrom ideologickej doktríny, s konštruktom o vedúcej úlohe robotníckej triedy v dejinnom pohybe. Triedny pôvod sa odvodzuje zo sociálnej „histórie“ rodiny a v podstatnej časti prípadov od pozície otca. Druhú štruktúrnú časť tvorí spoločenská angažovanosť individua a jej konkrétne podoby. V citovanom príklade ju zastupuje vstup do socialistickej organizácie určenej pre mládež (vo vekom determinovanej sérii išlo v tom čase o iskry, pionierov a „zväzákov“, t. j. členov Socialistického zväzu mládeže), pričom predmetom hodnotenia sa stáva tak sám akt vstupu, ako aj aktivity v rámci organizácie. V staršom veku

294 sa potom akcentovalo predovšetkým členstvo/absencia členstva v komunistickej strane. Podobne ako posudok otváralo konštatovanie triedneho pôvodu, tak rovnako záväzne pôsobilo záverečné zhodnotenie „pomery k socializmu“. Práve ono je, vzhľadom na svoju už vyššie explikovanú pružnosť, symbolickým výrazom otvorenosti, dočasnosti či sui generis permanentnej „rozpracovanosti“ posudku (teda neustálej kontroly nad posudzovaným). Jeho „precizáciou“ boli v štruktúrach dokumentov tohto typu ešte hodnotenia vzťahu posudzovaného k náboženstvu a viere (zastupovala ich formulácia „s náboženskou otázkou je vyrovnaná/ý“, ktorá mala signalizovať „ateistický status“ objektu posudzovania) a po roku 1968 sa povinnou súčasťou kádrového posudku stáva zisťovanie a hodnotenie vzťahu objektu posudzovania k „vstupu spojeneckých vojsk“ do Československa. Štruktúra posudku a jeho invarianty (teda jeho poetika či komunikačná stratégia) predstavujú (v prípade tzv. kladného posudku) performatívnu výpoveď: *toto je štandardný socialistický človek*. Smerom k ideálu ho posúva „správny“ triedny pôvod, „vzorné plnenie členských povinností“ a „pozitívny vzťah k zriadeniu“. Smerom k štandardu jeho „drobné“ nedostatky. Je evidentné, že takýto dokument je predovšetkým mocenským nástrojom kontroly a disciplinovania. Predmetom zisťovania nie je identita existencie ako individuálnej jedinečnosti, ale parametre, ktoré umožňujú začleniť individuum medzi „ostatných“ ako jedného „z nich“ či „z nás“ a súčasne zhodnotiť úroveň jeho participácie/užitočnosti na naplnení „objektívneho zákona dejín“, teda, v konečnom dôsledku, na potvrdení jeho platnosti. V podloží tohto všetkého, ako svojho druhu čiastkovej či predbežnej syntézy doterajšieho života, sú také techniky ako vydávanie príkazov a dozeranie na ich plnenie, pozorovanie, porovnávanie, zisťovanie súladu s normatívnou mocenskou predstavou a predovšetkým zisťovanie odchýlok od nej. Ak platí, že tieto postupy produkujú ako modalitu moci individuum vo verzii prípadu, tak skúmanie problému singularity ako individuálnej jedinečnosti, ktoré súviselo napríklad s reflexiou subkulturálnych prezencií ukázalo, že práve zosilnené symptómy singularnosti **zosilňujú** aj charakter individua ako prípadu. Je to tak najmä preto, lebo singularne „vybočenie z normy“ viaže na seba zosilnený mocenský záujem a následne aj rozmanitejšiu varietu „disciplinárneho písma“. K bežnému posudku pristupujú rozmanité typy záznamov: zo sledovania, z vypočúvania, z domových prehliadok, protokoly z porušovania príkazov, predpisov a noriem, záznamy o absenciách, resp. o nepovolených účastiach, hodnotenia z väzenskej „prevýchovy“ a pod. Účelom týchto záznamov a najmä ich zhromažďovania/archivácie nie je, ako upozorňuje M. Foucault, budúca spomienka, ale predovšetkým „budúce použitie“. ³⁵ Elementárnou charakteristikou individua potom prestáva byť jeho individuálna jedinečnosť a s ňou súvisiaci dobrý „životný projekt“ ako základ princípu autenticity. Naopak, individualita sa utvára ako „efekt a objekt moci, ako efekt a objekt vedenia“. ³⁶ V totalitnej spoločnosti, resp. v spoločnosti s centrálnou a výlučnou mocenskou pozíciou jednej politickej strany sa toto všetko prezentuje v zosilnenej podobe a rovnako výraznejšie tu platí, že je to práve moc, ktorá „produkuje realitu; produkuje oblasti objektov a rituály pravdy“. ³⁷

35 Foucault, *Dozerať a trestať*, c. d., s. 193.

36 Tamže.

37 Tamže, s. 195.

Umiestnenie mechanizmov mocenskej kontroly do „tkaniva masy“ sa uskutočňuje prostredníctvom stratégie (poetiky) ich distribúcie. Primárnym priestorom, ktorý stojí v centre mojej pozornosti, je literárny (kultúrny) život ako priestor stretu inštitucionalizovanej podoby životného sveta s umeleckými dielami a ich autormi. To umožňuje sledovať aj rozmanité inštitucionálne podoby a formy existencie umeleckej a v jej intenciách literárnej komunikácie a ich vplyv na samu túto existenciu. V kontexte poetiky kontroly sa potom ako pars pro toto týchto distribučných nástrojov a stratégií ukazuje a do pozornosti reflexie vracia kanonizácia doktrínálneho jadra socialistickej kultúry. O funkcii figúry forklužie, fungujúcej na úrovni udalostí literárneho života ako súčasť rituálov umožňujúcich obsadenie diskurzívnej funkcie socialistickeo-realistického či socialistickeho spisovateľa, som sa už zmienil. Jeden z jej variantov, tentoraz zasahujúci do procesu recepcie textov, súvisí s kanonizačným procesom socialistickej literatúry a je orientovaný do literárnej „prehistórie ľudstva“. Cieľom operácií, ktoré majú zhodnotiť minulé literárnu tvorbu, je konštrukcia tzv. „pokrokovej literárnej tradície“. Do inventára jej produkovania patria na najradikálnejšom póle cenzorské zásahy typu „definitívneho“ odvrhnutia, no oveľa častejšie sú postupy, ktoré možno označiť za nástroje kontrolovanej (usmerňovanej) recepcie. V základoch ide o postupy selekcie, re-konštrukcie, re-konfigurácie, s cieľom nielen „odvrhnúť“, ale aj „zahrnúť“. Do centra pozornosti sa tak posúva moment označovaný ako „starostlivosť o zmysel textu“.³⁸ Ide o operáciu, ktorá umožňuje prenos ideologickej tézy (jednotiacej formuly) aj smerom dozadu, s cieľom skonštruovať kontinuálnu líniu literárnych dejín. Jej obsah zabezpečuje „samými dejinami realizovan(á) skúsenosť ležiac(a) medzi skúmaným javom či úsekom minulosti a prítomným bodom, z ktorého naše skúmanie podnikáme“.³⁹ Znova sa potvrdzuje elasticita pojmu socializmus, pretože metodologický princíp „posúvania“ dejinami realizovanej socialistickej skúsenosti, ktorý táto formulácia ohlasuje, znamenal „úpravu dejín“ podľa aktuálneho spoločensko-politického stavu. Príkladom môže byť povedzme situácia súvisiaca s politickým uvoľňovaním v šesťdesiatych rokoch a s ňou spojené opätovné „zahrnutie“ dovtedy vylúčených autorov, politické, občianske i spisovateľské rehabilitácie a s nimi zviazané „návraty diel“ do recepčného poľa aj do dejín slovenskej literatúry, alebo, naopak, situácia po roku 1968, resp. po roku 1971, charakterizovaná vlnou emigrácií a opätovných vylučovaní a „vymazávaní z dejín“. Odkrývanie continuity v dejinách slovenskej literatúry, spojené s konštruktom „pokrokovej tradície“, znamenalo pokus identifikovať v nich predovšetkým revolučné jadro a akcent na sociálnu problematiku. Prvý pohyb umožnil zapojiť do „živej tradície“ podstatnú časť literatúry slovenského romantizmu, pohyb druhý, ktorý sa v niektorých realizáciách s tým prvým prekrýval či aspoň produktívne stretával, znamenal predovšetkým spojenie či niekedy až stotožnenie „revolučného“, „sociálneho“ a „realistického“. Dejiny slovenskej literatúry sa pod takto založeným riadiacim/kontrolným princípom radikálne linearizovali a usporadúvali sa okolo napätia medzi realistickým a nerealistickým

38 ASSMANOVÁ, Aleida – ASSMAN, Jan: Kánon a cenzura jako kulturně-sociologické kategorie. In: PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAEUR, Michael: *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno: Host, 2012, s. 31.

39 ŠMATLÁK, Stanislav: *Program a tvorba. Štúdie o proletárskej literatúre*. Bratislava: Tatran, 1977, s. 231.

296 spôsobom tematizácie sveta. Poetika týchto operácií súvisela práve so zmienu-
nou „starostlivosťou o zmysel“ textov, a to vo verzii, v ktorej išlo predovšetkým
o „mysl, ktorý měl být znovu objeven“.⁴⁰ Nástrojom tejto operácie sa stalo opäť
„disciplinárne písmo“, tentoraz v žánrovej podobe **komentára a výkladu**. Ich zák-
ladnou komunikačnou funkciou je eliminácia „nahodilosti diskurzu“⁴¹ a v procese
konštruovania pokrokovej tradície fungujú ako prostriedky „posväcení tradície“,⁴²
čo „vždy vyúsťuje v posväcení určitého spoločenství“.⁴³ Konštrukt „pokrokovej
tradície“ je potom súčasťou „strategie prežítí pro kulturní identitu“,⁴⁴ čo znamená,
že tento kanonizačný proces, produkovany kontrolou diskurzu či starostlivosťou
o jeho zmysel, vytvára „spojnici mezi identitou ‚já‘ a kolektivní identitou“.⁴⁵
V tomto význame je potom „pokroková literárna tradícia“ predovšetkým **udele-
ním výrazu** pre utilitárnu funkciu literatúry (autorov a diel), a to aj v prípadoch,
ktoré vzhľadom na čas svojho vzniku nijako na koncepte socialistickej literatúry
a jej ideologického jadra zámerne participovať nemohli. Potvrdením tejto funk-
cie literatúry je v dejinách literárneho života na Slovensku mohutný edičný pro-
jekt, ktorý mal zdôrazniť a pripomínať „*velké kulturní úlohy ludovej demokracie
a socialismu – sprístupniť širokým masám slovenského ľudu to najlepšie, čo sloven-
ská literatúra v minulosti utvorila, teda tie diela, ktoré budú pre slovenský ľud posi-
lou a povzbudením v budovaní lepšieho a krajšieho života*“.⁴⁶ Projekt je známy pod
menom Hviezdoslavova knižnica a „cieľ“ formulovaný Klementom Gottwaldom
tvoril motto každého zväzku, ktorý sa stal jeho súčasťou. Prostredníctvom takto
politicky založeného projektu sa od roku 1950 formuje kánon slovenskej „pok-
rokovej literatúry“, pričom kľúčovým nástrojom kanonizácie je komentár niek-
toorej dobovej literárnovednej, resp. literárnokritickej autority, prostredníctvom
ktorého je možné ponúkané dielo umiestniť do nového/pokrokového kontextu,
teda spojiť ho s ideologickým jadrom politickej a kultúrnej doktríny. Podrobnej-
šie som sa problematike venoval na inom mieste.⁴⁷ Teraz preto len pripomeniem,
že prostredníctvom „disciplinujúcej sily“ komentárov sa v intenciách Hviezdo-
slavovej knižnice produkovala „realistická línia“ v slovenskej literatúre ako in-
variant pokrokovosti a tento konštrukt ovplyvňuje napríklad školské literárne
vzdelávanie ešte aj dnes. Zámerne spomínam literárne vzdelávanie, pretože jeho
prostredníctvom je možné akcentovať školu či výchovné a vzdelávacie systémy
a programy ako ďalší tradičný a podstatný „politický spôsob jak udržet nebo po-
změnit přisvojování si projevů“.⁴⁸

Škola nazeraná ako mocenská inštitúcia a konštituovaná ako inštrument
výchovy a vzdelávania v duchu inštrukcie „jednotiacej formuly“ patrí do rámca
operatívnych nástrojov zabezpečujúcich základný zámer doktrín. Je ním „šírení“,

40 Foucault, Diskurz, autor, genealogie, c. d., s. 17.

41 Tamže, s. 15 – 16.

42 Assman, c. d., s. 111.

43 Tamže.

44 Tamže.

45 Tamže, s. 112.

46 GOTTWALD, Klement: Prezident k Hviezdoslavovým oslavám. In: *Kultúrny život*, roč. 4, 1949, č. 2, s. 1.

47 Pozri BÍLIK, R.: Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“, c. d., s. 30 – 41.

48 Foucault, Diskurz, autor, genealogie, c. d., s. 23.

pretože „práve tým (...) dojde k ustavení jedného a téhož celku diskurzů“. ⁴⁹ Základnou podobou disciplinárneho písma v tomto kontexte sa potom stáva učebnica, čítanka literatúry ako symbolický výraz mocenskej predstavy o obsahu pojmu umelecká literatúra, o „hodnotných a pokrokových“ dielach umeleckej literatúry a o dejinách literatúry konštruovaných podľa riadiaceho princípu „pokrokovosti“. Komentár a didaktický výklad (aj) tu pôsobia ako svorníky celistvosti tradície. Umožňujú, aby dielam „na prvý pohľad násilne vytrženým z iné literárnej tradície“ mohla byť pridaná „spríznenosť se socialistickým realismom“. ⁵⁰ Nejde však len o komentár a výklad. Školské literárne vzdelávanie obsahuje množstvo školských didaktických textov, ktoré ukazujú predovšetkým na ich kontrolnú funkciu v kontexte „starostlivosti o zmysel textu“. V prostredí nášho výskumu a výskumného tímu je k dispozícii rukopisná verzia špecializovanej štúdie, ktorá čaká na dokončenie, ⁵¹ no pre doplnenie prítomnej argumentácie si dovoľím upozorniť na niektoré kľúčové zistenia získané z výskumu inštruktážnych úloh pre žiakov. „Intenciou autora úloh je podnietiť žiakov k identifikácii sa s protikladom zlá minulosť – dobrá prítomnosť, pričom konkrétna podoba tejto opozície sa otvorene objavuje v inštrukciách: zlá meštiacka, kapitalistická minulosť a dobrá ľudovodemokratická prítomnosť (...). Dôležitým uzlovým bodom je práca, ktorá sa v rámci diskurzívnej formácie spája s pozitívnou socialistickou povinnosťou.“ ⁵² Príznakové je sumarizujúce zhrnutie: „Umeleckej literatúry sa dotýkajú úlohy tohto typu iba minimálne, texty ukážok majú podľa povahy inštrukcií k nim vyslovene utilitárnu funkciu – slúžia na vytváranie podnetov a priestoru pre rozhovor nie o literatúre, ale o spoločenskom zriadení.“ ⁵³ Ukazuje sa, že v konečnom dôsledku nejde len o „spriaznenosť so socialistickým realizmom“. Škola a školské (aj, no nielen) literárne vzdelávanie kontrolujú predovšetkým funkčné pôsobenie ideologickej doktríny, na ktorej je vystavaný „nový svet skutočnej histórie ľudstva“. Prezentujú sa primárne vo svojej funkcii participanta na procese formovania „pomeru k socializmu“ a súčasne ukazujú umeleckú literatúru a školské literárne vzdelávanie ako užitočné nástroje, ktoré sú súčasťou série mechanizmov, operácií, textov a postupov prispievajúcich k obrazu fungujúcej celistvosti.

Ukazuje sa, a tento ostatný „školský príklad“ to len zosilňuje, že výsledkom pôsobenia disciplinujúcich a kontrolných nástrojov totalitnej spoločnosti je skutočne radikálna redukcia mnohorozmernosti a dynamiky pohybu existencie, a teda aj faktická erózia jednoty troch pohybov existencie, ktoré sme spomenuli vyššie. Zámerne hovorím o erózii, pretože jej podstatou nie je „osamostatnenie sa“ jedného z pohybov, v tomto prípade rezignácia na intímny a privátny rozmer existencie či na pohyb seba-reflexie, to všetko v prospech konštruktu jestvovania výlučne v sociálnej role, teda v pohybe obstarávania. Problematika privátneho a intímneho (ako obsah prvého pohybu existencie) i problematika pohybu seba-reflexie (ako pohyb tretí) fungujú v sledovanom čase ako latentná, nevyslovaná či len skutočne privátne tematizovaná prítomnosť. Vo výsledku išlo o narušenú,

49 Tamže, s. 22.

50 Clarková, c. d., s. 54. (Zvýr. R. B.).

51 JANEČOVÁ, Tamara: *Podoby poetiky v stredoškolských učebniciach slovenskej literatúry po r. 1948*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. Rkp. autorky.

52 Tamže, s. 6 – 7.

53 Tamže, s. 7.

298 pretože erodovanú existenciu. Tento výsledok, táto podoba existencie sa u nás čiastočne tematizovala v šesťdesiatych rokoch minulého storočia v koncepte *odcudzeného človeka* a v osemdesiatych rokoch v koncepte *každodennosti*, v jadre ktorého sa ocitol intenzívny pocit existenciálnej prázdnoty. Podstatou tohto tematizačného pohybu bol odklon od reflexie života nazeraného perspektívou „veľkých dejín“ a perspektívou „veľkých pojmových konštrukcií“⁵⁴ smerom k pohľadu vedenému „optikou aktéra samého“.⁵⁵ Individualizácia ako mocenská operácia sa tu mení na súčasť reflexívneho pohybu existencie, na jej seba-reflexívne gesto, ktoré umožňuje nazerať život jednotlivca žitý v jeho „vlastnom čase“ a zvieraný „horizontom bezprostrednej minulosti a bezprostrednej budúcnosti“.⁵⁶ Koncept každodennosti ako súčasť dobového diskurzu umožňuje potom dostať „k slovu“ skutočné individuum, a nie jeho administratívny konštrukt. Voči nemu ako konceptu „človeka práce“ sa stavia „normálny ľudský život“ ako privátna alternatíva voči oficiálnemu obrazu. V tejto súvislosti sa ukazuje, že redukcia existencie len na jej užitočnú funkciu ako konštrukčnú jednotku tohto obrazu má svoj negatívny existenciálny výsledok. V kontexte reflexií každodennosti sa tematizuje mravná a etická „anestéza“ a historická „amnézia“,⁵⁷ spomína sa dvojaká tvár človeka, ktorá sa uprostred „rozvinutej socialistickej spoločnosti“ ukazuje ako privátne preferovaná „pragmatická vynaliezavosť“, uprednostňovanie výhodnosti pred pravdou, špekulatívnosť, kompenzácia frustrácie z nezávládaných životných situácií v podobe alkoholu a cigariet a pojem voľný čas naplňa „čas strávený na chalupe, pri fuške, pod autom (čo je najmä výraz nefungujúcich služieb a odkázanosti na „domáce majstrovanie“, pozn. R. B.), pred televízorom či videom“.⁵⁸ Reflexia poetiky kontroly, viazaná na obdobie po roku 1948 u nás ukazuje, že pôsobenie jej prvkov a mechanizmov v „tkanive masy“, jednostranne orientované na konštrukt „užitočného socialistickeho človeka“ najmä ako „človeka práce“, spôsobilo **eróziu** existenciálnej podstaty bytia-vo-svete s paradoxným výsledkom: hybná sila dejín ako permanentného progredujúceho pohybu **uviazla** v malom a akoby nehybnom a vyprázdnenom čase každodennosti. Figúra paradoxu, ktorej jadrom je spojenie protichodného či navonok nespojitelného – v nami sledovanom prípade spojenie slobody (v koncepte nového človeka a jeho „nového/skutočne slobodného“ sveta) existencie a totalitných mechanizmov jej kontroly – potom ukazuje, že takéto spojenie či skôr „zrážka“, je na úrovni pohybu existencie predsa len možné, a to v mechanizme paralyzujúceho násillia.

Štúdia je čiastkovým výstupom zo spoločného grantového projektu Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave a Pedagogickej fakulty TU v Trnave VEGA 2/0074/16 *Poetika slovenskej literatúry po roku 1945*. Vedúci riešiteľ: prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc., zodpovedný riešiteľ za PDF TU prof. PaedDr. René Bílik, CSc. Doba riešenia: 2016 – 2019.

54 PETRUSEK, Miroslav: Lesk a bieda každodennosti. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 6, s. 68.

55 Tamže.

56 Tamže.

57 Tamže.

58 Tamže, s. 73.

Pramene

- GOTTWALD, Klement: Prezident k Hviezdoslavovým oslavám. In: *Kultúrny život*, roč. 4, 1949, č. 2, s. 1.
- HÁJNIČAN, Ivan: *Obrození lidia*. Bratislava : Dukla, 1950.
- HORÁK, Jozef: *Vysoká pec*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1950.
- HRÚZ, Pavel: *Dokumenty o výhladoch*. Bratislava : Smena, 1966.
- KRÁL, Fraňo: *Bude ako nebolo*. Bratislava : Práca, 1950.
- VLADIMIR 518 a kol.: *Kmeny O. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Praha : Bigg Boss & Ynachi, 2014.

Literatúra

- ARENDOVÁ, Hannah: *Pôvod totalitarizmu I – III*. Bratislava : Pre-media, 2018.
- ASSMAN, Jan: *Kultura a paměť*. Praha : Prostor, 2001.
- ASSMANOVÁ, Aleida – ASSMAN, Jan: Kánon a cenzura jako kulturně-sociologické kategorie. In: PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAEUR, Michael: *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno : Host, 2012.
- BÍLIK, René: *Duch na reťazi*. Bratislava : Kalligram, 2008.
- BÍLIK, René: „O živom obraze.“ K intermediálnej podstate socialistickeho realizmu. In: *Česká literatura*, roč. 63, 2015, č. 3, s. 159 – 181.
- BÍLIK, René: Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“: o základných mechanizmoch procesu kanonizácie. In: *World Literature Studies*, roč. 7, 2015, č. 3, s. 30 – 41.
- BÍLIK, René: Poetika existencie (Metodologicko-interpretácia štúdia). In: *Slovenská literatúra*, roč. 64, 2017, č. 3, s. 175 – 191.
- BÍLIK, René: „Praskanie obrazu“ alebo poetika trhlín (Na príklade festival subkultúrnej prezencie). In: *Slovenská literatúra*, roč. 66, 2019, č. 2, s. 68 – 87.
- CLARKOVÁ, Katerina: *Sovětský román: Dějiny jako rituál*. Praha : Academia, 2014.
- FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha : Triáda, 2016.
- FOUCAULT, Michel: *Diskurz, autor, genealogie*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1994.
- FOUCAULT, Michel: *Dozerat' a trestat'. Zrod väzenia*. Bratislava : Kalligram, 2000.
- FROLOV, I. T. a kol.: *Filozofický slovník*. Bratislava : Pravda, 1982.
- JANECOVÁ, Tamara: *Podoby poetiky v stredoškolských učebniciach slovenskej literatúry po r. 1948*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. Rkp. v archíve autora.
- KOPECKÝ, Václav: *Od slov k činům*. Praha : Orbis, 1949.
- PATOČKA, Jan: *Fenomenologické spisy III/1*. Praha : OIKOYMENH, 2014.
- PETRUSEK, Miroslav: Lesk a bieda každodennosti. In: *Slovenské pohľady*, roč. 105, 1989, č. 6, s. 65 – 75.
- RITTER, Martin: Pohyb existence jako jádro asubjektivní fenomenologie. In: FREI, Jan – ŠVEC, Ondřej et al.: *Překonání subjektivismu ve fenomenologii*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, v. v. i. – Pavel Mervart, 2015.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Program a tvorba. Štúdie o proletárskej literatúre*. Bratislava : Tatran, 1977.
- TUREČEK, Dalibor – ZAJAC, Peter a kol.: *Český a slovenský literární klasicismus*. Brno : Host, 2017.
- ZAJAC, Peter – SCHMARCOVÁ, Lúbia (eds.): *Slovenský romantizmus*. Brno : Host, 2019.

Prof. PaedDr. René Bilik, CSc.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej
univerzity v Trnave
Priemysel'ná č. 4
918 43 Trnava
Slovenská republika
e-mail: rene.bilik@truni.sk